

Iš žemės ir laiko gelmių

ADOMAS BUTRIMAS

Didžiajam skulptoriui ledynui sukūrus Žemaičių krašto gamtą ir skulptūrinį reljefą – kraštovaizdį, iš jo tirpsmo vandenų pamažu susidarė upeliai ir ežerai, o jau vėliau miškai ir laukai prisipildė gyvybės. Dar atšiaurus, gana tuščias, be gyvybės ir žmogaus kraštovaizdis XV–XII tūkstantmetyje pr. Kr. tiko tik pirmiesiems krašto gyventojams – mamutams, kurių kaulų aptikta Virvytės ir Pateklos santakoje, Barzdūnuose prie Šilutės. Jų kaulus jau rinko ir saugojo pirmojo Žemaitijos ir Lietuvos muziejaus įkūrėjas Dionizas Poška savo Baubliuose. Ryškiausi seniausių Žemaitijos gyventojų pėdsakai aptikti pietinėje Žemaičių aukštumos dalyje – Biržulio-Lūksto ežeryne, dar vadinamame Varnių duburiu, kurio palikimą rūpestingai prižiūri Varnių regioninis parkas.

Šiaurės elnių medžiotojai – tai pirmieji šio krašto gyventojai, kurių stovyklos aptiktos Drenių kaime, tarp Stervo ir Biržulio ežerų. Čia rastus šiaurės elnių ragus stropiai saugojo Pavandenės bažnyčia, o dabar tokius ragus turi Žemaičių muziejus „Alka“ Telšiuose. Vėliau apgyventa Biržulio sąsmauka, Širmės kalnas, Spigino ragas ir kitose apylinkėse. Pirmieji gyventojai, be šiaurės elnių, vėliau kitų žvėrių medžioklės, vertėsi ir žvejyba, gaminosi kaulinius žeberklus, o paskui – ir tinklus.

Biržulio ežero salos – Spiginas ir Donkalis – atskleidė ir senųjų gyventojų požiūrį į mirtį, laidojimo ritualų atsiradimą (viena laiką su visa Europa), papuošalų iš žvėrių dantų gamybą. Mezolito epochos (8000–4000 m. pr. Kr.) Biržulio žinio kapas ir dar beveik 20 šio laikotarpio kapų iš Spigino, Donkalinio ir Rešketos radimviečių leido suprasti ochros paskirtį, šermenų apeigas, simbolių židinių įrengimo prasmę, skalpavimo atvejus, ligų paplitimą tuomet, kai vidutinis gyventojų amžius siekė tik 27 metus, kai vyrų ūgis buvo 167 cm, o moterų – 155 centimetrai. Neretai maisto trūkumas vaikystėje stabdė kaulų augimą net 4–5 kartus. Seniesiems Žemaitijos gyventojams genetiškai artimiausi šiuo metu Laplandijoje gyvenantys samiai.

Gyvenimas iš esmės pasikeitė neolito laikotarpiu, V–IV tūkstantmečių pr. Kr. sandūroje, kai senieji Žemaitijos gyventojai išmoko lipdyti puodus, iš pradžių smailiadugnius, o vėliau ir

plokščiadugnius, virti maistą ir laikyti jo atsargas. Žvejybai buvo naudojami ne tik žeberklai. Šventosios, Kuršių nerijos ir Žemaičių aukštumos neolito laikotarpio gyvenvietėse gausiai randama tinklų iš liepos karnos, akmeninių ir į tošį suvyniotų jų pasvarų, plūdžių, bučių ir kitų žvejybos įrankių. To meto gyvenvietės, neretai aptinkamos ir po durpių sluoksniu, puikiai išlaikė visas buitines liekanas: medžio, kaulo ir rago, titnago įrankius, kirvius, strėlių ir iečių antgalius, lankus ir strėles, gremžtukus ir gramdukus odai ir kitoms medžiagoms apdirbti, senuosius luotus, net žmonių ir žvėrių atvaizdus, gamintus iš medžio, kaulo ir rago.

Žemaičių aukštumoje ir Baltijos pajūrio zonoje IV tūkstantmetyje pr. Kr. prasidėjo ir gintaro rinkimo, jo apdirbimo ir prekybos tradicija, tebesitęsianti Žemaičių žemėse jau apie 6000 metų. Šio laikotarpio pabaigoje, dar III tūkstantmetyje pr. Kr. į senųjų autochtonų teritorijas (archeologai dažniausiai jas įvardija kaip priklausiusias Narvos kultūrai) – Kuršių neriją, Pajūrio žemumą, Žemaičių aukštumą ima skverbtis indoeuropiečių gentys (archeologų įvardijamos kaip rutulinių amforų ir virvelinės keramikos kultūros nešėjos). Jos atkeliauja su laiviniaiis kirviais, atsiranda su iki tol nežinomais naminiaiis gyvuliais – avimis ir ožkomis, kitais raguočiais, ima auginti kiaules. Augino ir pirmuosius naminius augalus: kاناپes, soras, piliarožes, obelis. Bene ankstyviausios jų gyvenvietės tyrinėtos Šarnelėje (Plungės r.), Šventosios apylinkėse ir Kuršių nerijoje. Įvairiose istorinėse Žemaitijos vietose rasta 15 jų laidojimo vietų. Mirusieji laidoti dažniausiai suriesti, į jų kapus nebeplinta raudonos ochros, o buvo įdedami laiviniai ar kitokio pavidalo akmeniniai ir titnaginiai kirviai, dubenėliai, puodai, retkarčiais ir papuošalai. Akmens amžiaus pabaigoje, kariaujant ir gyvenant greta iš autochtonų ir ateivių formavosi senųjų baltų gencių protėviai.

Biržulio ežeras, Virvytės ir Varduvos aukštupiai, rytinis Baltijos pajūris šiame procese buvo išskirtinės vietos. Apie 1700 m. pr. Kr. rytinėse Baltijos ir Nemuno pakrantėse pasirodė pirmieji metalo dirbiniai. Bene ankstyviausi būtų durklas iš Veliuonos apylinkių, Virvytės ir Rešketos santakoje rastas žalvarinis kovos kirvis ir masyvus smeigtukas spiraline galvute. Didžioji dalis iš 200 žinomų II–I tūkstantmečio pr. Kr. žalvario dirbinių rasta Žemaičiuose, nes jie buvo arčiau prekybos kelių. Prie upių santakų, aukštesnėse vietose, žalvario amžiuje įrengti pirmieji piliakalniai, jau lydytas greičiausiai į gintarą išmainytas žalvaris. Mirusiuosius laidojo dažniausiai iš žemės ir koncentrinė akmenų vainikų krautuose pilkapuose. Vėliau, jau apie 1300 m. pr. Kr., įsigalėjo ir mirusiųjų deginimo paprotys. To laikotarpio gyvenvietės žinomos Gaigalinėje ir Rešketos-Virvytės santakoje (prie Biržulio ežero), o pilkapiai – Šlažiuose (Klaipėdos r.), Kurmaičiuose ir Ėgliškiuose (Kretingos r.) bei kt.

Romėniškuoju laikotarpiu, Romos imperijos galybės laikais, dėl prekybos gintaru Romos ir jos provincijų pirkliai pasiekė ir dabartinį, tada aisčių gyventą, rytinį Baltijos pajūrį. Gintaro keliu į kuršių teritorijas pateko Romos monetos, segės, emalio ir stiklo karoliai.

Kai kurios žemaičių gentys greičiausiai baigė formuotis tik V a. po Kristaus. Vakaruose jų kaimynai buvo kuršių gentys, užėmusios plačias teritorijas šiaurinėje Lietuvos ir Latvijos pajūrio žemėse, šiauriniai kaimynai buvo žiemgaliai, gyvenę dabartinėje šiaurės Lietuvoje ir pietų Latvijoje, rytuose – lietuvių (aukštaičių) gentys, o pietuose – skalviai.